

Sprog i Norden

Titel: Oversættelse og språkrøkt
Forfatter: Carl Hambro
Kilde: Sprog i Norden, 1970, s. 154-161
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Øversettelse og språkbrøkt

Av Carl Hambro

I et lite språksamfunn som det norske har en stor prosent av det trykte ord alltid vært øversatt fra fremmede språk. I 1968 ble det i alt utgitt 2988 nye bøker på norsk. Dette tall regner ikke med småtrykk (alt som er på under 48 sider). Men det tar med nye opplag av tidligere utgitte bøker. Av alle bøkene var 858 øversatt fra fremmede språk. Om vi skiller ut skjønnlitteraturen som egen gruppe, viser det seg at øversettelser spiller en langt større rolle i den gruppen enn i boksalget som helhet. Av de nesten tre tusen bøker ble 992 registrert som skjønnlitteratur, og av dem var 616 øversatt.

Disse statistiske opplysningene gir bare en ganske liten del av helhetsbildet. Vi har ingen holdepunkter for å vite hvor meget av stoffet i dagsaviser og ukepresse som er øversatt. Det er her også viktig å huske at det finnes alle overganger fra ren øversettelse til nesten original tekst. Når en journalist studerer et emne i en bunke utenlandske tidsskrifter og så skriver sin egen artikkel om det, lager han et originalverk i åndsverkslovens forstand; men meget av hans ordvalg kan være (godt eller dårlig) øversatt. Det samme gjelder når en forretningsmann, ingeniør eller tekniker forfatter en varebeskrivelse, bruksanvisning osv.

Vi kan bare ha løse gjetninger om hvilken rolle

skjønnlitteraturen spiller i språkutviklingen. Det eneste som kan hevdes med en viss sikkerhet er at den i dag har mindre betydning enn før, fordi den konkurrerer med alle massemedia. Men når vi ser at over 60 % av skjønnlitterære bøker er oversatt, bør vi regne med at oversetterne i alle tilfelle har et stort ansvar. Tradisjonell språkhistorie har hittil regnet med at mange lånord – både ren import og oversettelseslån – er kommet gjennom litteraturen. Et interessant eksempel er «kjepphest». Ifølge leksikalske undersøkelser i forskjellige land ble det ikke brukt utenfor den rent bokstavelige betydning før *Tristram Shandy* av Sterne ble oversatt. I forskjellige språksamfunn har man kunnet følge utbredelsen av den overførte betydning noen få år etter at romanen ble oversatt til tysk, nederlandsk, fransk. Et ord som kringkasting blir av Norsk Riksmålsordbok datert til 1924 og uten forbehold karakterisert som oversettelse av broadcasting; ordet er for øvrig eldre i engelsk språk enn alt som har med radio å gjøre. NRO omtaler også «øremerket» som oversettelseslån, mens «flaskehals» ikke er registrert med overført betydning. Det er vel ikke noen altfor vill gjetning at den metaforiske bruk av «flaskehals» også er oversettelseslån – og det gjør ikke ordet dårligere i mine øyne.

De skjønnlitterære oversettere er sannsynligvis lite ansvarlige for ufrivillige oversettelseslån. Men vi kan alle snuble. Ifølge en tradisjon blant oversettere har «patentlærsko» (for lakksko) vært en av de hyppigste bommerter. Det hender vel fremdeles en sjelden gang at folk blir «ledet opp hagestien» (holdt for narr) eller får «et skudd i armen» (for en injeksjonssprøyte). «Kaviar til generalen» har stått på trykk, men ikke i noen Hamlet-oversettelse. Derimot er det ikke mange år siden

man kunne lese «mine italienere» etter en kursivert tekst («my italics»). Våkne forlagskonsulenter pleier å få luket vekk slikt hos debutanter. Rutinerte oversettere er som regel svært på vakt mot akkurat disse bommertene.

Samtidig som litterære oversettelser har fått større betydning på bokmarkedet, er det foregått en viss stilutvikling. Det er ytterst sjelden i dag å finne fotnoter av typen «uoversettelig ordspill». Interessen for lokalfarge og for andre lands institusjoner har ført til at en del fremmedord blir brukt uoversatt. Før 1930 kunne man finne de utroligste krumspring for å gjengi «drugstore» – apotek, drogeriforretning eller andre lite heldige ord. Det var visstnok Alf Harbitz som i Norge først tok mot til seg og brukte «drugstore». Siden den tid er det knapt noen oversetter som har prøvd å finne på noe norsk ord. Det samme gjelder «bistro» i oversettelser fra fransk.

I enkelte polemiske artikler har det vært hevdet at forlagene og deres konsulenter bærer ansvaret for enkelte språkpolitiske spørsmål; jeg har eksempelvis sett hevdet at de motarbeider radikalisering av språket. Fra min egen erfaring og samtaler med andre oversettere kan jeg bare hevde at jeg aldri har funnet noe eksempel på slikt. Selv når jeg har vært i tvil, har forlagene nødig gitt råd om språk og rettskrivning. Det bør helt ut være oversetterens ansvar, akkurat som det helst skal være forfatterens i originalverker. Det eneste forlagskonsulenter blander seg opp i, er inkonsekvenser og bommertes.

I de siste år er det fra mange hold blitt hevdet at fremmedordimporten representerer en fare for vårt språk. De som har gitt uttrykk for slik bekymring, sikter mest til den rene ordimport, altså ikke oversettelseslån.

Et hvilket som helst menneske uten språklig skolering kan finne mengdevis av eksempler hver eneste dag, flest eller mest iøynefallende i forretningslivet. De fleste banker har night safe eller natt-safe. Jeg vet ikke hvilken flertallsform de vil bruke. Alle vet at den som ikke spiller helt fair play, bruker tricks – men hva heter dette ordet i entall? Jeg tør ikke bruke det i entall av redsel for å bli regnet for affektert hvis jeg sier et trick; og jeg har aldri våget å sende et kollo; forretningsmenn vakler kanskje mellom konti og kontoer. Latinske fremmedord på –um eller -ium har fått høyst forskjelligartet skjebne. Stipendier er blitt et så viktig fenomen i velferdsstaten at den norske kortformen stipend har slått igjennom, iallfall i offisiell målbruk. Til gjengjeld kan folk få dem på alle stad av sine stud – fra skolegang til doktorgrad.

Fremmedordinvasjonen er ikke noe særnorsk fenomen. I Frankrike skrev Etiemble en bok om det i 1964: *Parlez-vous français?* Allerede på omslagssiden finner vi eksempler som fully fashioned, shopping, snack, gadgets (som visstnok er sjeldent på norsk). Spørsmålet er heller ikke nytt. Både i engelsk og fransk kunne mengden av italienske lånord på renessansetiden sikkert måle seg med de engelske i andre språk i vår tid. Jeg har derfor ikke lett for å dele folks engstelse for at norsk er i fare som språk. Derimot er jeg helt enig i at det er estetisk mer tilfredsstillende å holde anglisismene innen en viss grense. Som en del av min språkhygiene kan jeg nevne at jeg alltid tar én ekstra gjennomlesning av alle manuskripter jeg sender fra meg for å se om det er lånord som kan erstattes av *like entydige* norske.

Et annet problem er uttalen. Om vi hadde hatt noen Holberg i dag, ville vi kanskje hatt et eget ord for Jean

de France om den anglomane språksnobb. Det vil alltid finnes mennesker som viser sine kunnskaper ved å uttale fremmedord etter originalspråkets skikk, som i bag – utt. bægg; den uttalen er nevnt som den eneste i Norsk Uttaleordbok. Men ved en mengde engelske ord har NUO stor variasjon, f. eks. i jamboree, jersey, jingo, jeep. Nailen nevnes som variant til nylon. Departemang har i noen generasjoner vært eneste uttale; men ortografien har ikke fulgt med; det har den heller ikke ved clutch.

Lånordinvasjonen er mest merkbar på en rekke spesialområder. Det gjelder særlig vitenskap og teknikk som hyppig studeres i engelskspråklig miljø (for denne artikkels hensikt har det ingen betydning å skjelve mellom engelsk og amerikansk), som sosiologi, pedagogikk, elektronisk databehandling, flyteknikk. På disse – og mange andre områder – har en utenforstående inntrykk av å stå overfor et bastardspråk som er blottet for norsk språkfølelse, og kanskje har som implisitt tendens å markere forskjellen mellom innviede og profane. I mange tilfelle hevder yrkesutøverne at det ikke finnes tilstrekkelig entydige norske ord. Jeg må tilstå at jeg ikke er i stand til å foreslå noen erstatning for «feedback» i samfunnsvitenskaper og kybernetikk. I en litterær oversettelse husker jeg at jeg presset aktive flypiloter for det riktige norske ord i en bestemt situasjon. De hevdet at det ikke lar seg gjøre å si noe annet enn å fly på beam'en (eller «bimen»?).

Et lite blikk på andre språks behandling av lånord kan fortelle oss noe om psykiske holdninger til lånordspørsmål. Når engelske og franske forfattere bruker de tyske ordene *Lebensanschauung*, *Geisteswissenschaft*, er det sikkert ikke fordi ordene er uoversettelige; slike for-

fattere markerer en viss skepsis overfor begrepene ved å bruke de tyske ord; det samme gjelder i høy grad Schadenfreude. En helt annen holdning ser vi i uttale og skrivemåte av vårt *ski*; både på engelsk og fransk brukes en ren skriftspråksuttale med tydelig skilt s og k. På fransk hører chier til de ord man finner mer på dovegger enn i litterære tekster. Også på engelsk ville en norsk uttale med assosiasjoner til she kanskje virke uheldig. (Jeg tror at det er samme holdning som har avholdt norske teppeimportører fra å bruke det engelske *fitted carpet*.)

Selv om katastrofevarslene om anglisismene ikke virker overbevisende, kan det være all grunn til å drøfte en permanent luking i språklige vekster og misvekster. Først og fremst bør kritikere og konsulenter være på vakt mot dårlige litterære oversettelser. Men hovedproblemet ligger ikke der. En av de viktigste årsakene til lånordflommen er at mange som er i tidsnød og ikke har trening i oversettelse, er ansvarlige for anglisismer eller ren og unødvendig import. De fleste journalister – særlig byråjournalister – må stadig oversette fra engelsk under tidspress. Lite eller intet er gjort for å trene og skolere dem. I teknisk terminologi er presis og entydig ordbruk viktigere enn alle andre former for språkrøkt. Og flertallet av dem som former de norske tekstene, er utdannet som ingeniører og teknikere; de færreste har fått noen skolering i hva som kreves av en god oversettelse.

Hva kan så gjøres i praksis? Det er fristende å slenge ut et par radikale forslag som utgangspunkt for debatt. I mange hundre år har grammatikkundervisningen i morsmålet vært en hjelpedisiplin for fremmedspråksundervisningen. Dette har ødelagt interessen for mors-

målet. Dessuten har den direkte metode i språkundervisningen redusert sansen for presise utsagn. Når alt skal foregå på det fremmede språk fra første stund, må det nødvendigvis gå ut over presisjonen. Det ligger i systemets natur at taushet aldri er gull. Et hvilket som helst svar som ikke er det rene sludder, er en skikkelig trening i bruk av det fremmede språk.

Nå er det ikke mulig eller ønskelig å forkaste den direkte metode. Men den kan i mange tilfelle brukes som trening i presis språkbruk langt mer enn det som er vanlig i skolene. Iallfall når det gjelder engelsk, kommer elevene så langt at de i løpet av de siste par skoleår kan trenes i å formulere holdbare definisjoner istedenfor løs synonymikk. De skulle kunne svare på *What exactly do you mean by -?*

Mitt neste forslag møter vel mer motbør. Skrankene mellom morsmål og fremmedspråk bør brytes ned. Når en tekst er gjennomgått på et fremmed språk, kunne det være en meget nyttig trening å måtte oversette nøyaktig og stilriktig. Men da måtte selvsagt også oversettelse til norsk få en annen plass ved universitetene enn den har hatt hittill. Ved alle universitetsksamener burde man kontrollere ferdigheten i å oversette fra fremmedspråk til norsk. I dag er situasjonen tvert imot at vi i oversettelse *til* fremmedspråk kan finne tekster på skandaløst slett norsk – enten det nå kommer av at teksten er tenkt på fremmedspråk, at den med hensikt er gjort lettere å oversette eller at oppgaveforfatteren ganske enkelt ikke kan norsk. – Hvis ikke de fremtidige lærere får en slik skolering i oversettelse til morsmål, blir de dårlige lærere. Vi bør huske at det i dag er en større prosent av befolkningen enn noengang før som *må*

oversette, og som ikke har fått noen opplæring i det etter at de har sluttet på skolen.

En tredje mulighet til å holde styr på ord-importen ville være rådgivningsarbeid. Iallfall en del større firmaer kunne og burde ha egne språk-konsulenter som kunne hjelpe til med oversettelser og tekstredaksjon.

Alle disse tre forslagene er realistiske i den betydning at det ikke volder store problemer å gjennomføre dem. Men universitetene er i full gang med å bannlyse hvert norsk ord på fremmedspråkseksjonene. Skrankene mellom de forskjellige fag på skolene ser heller ikke ut til å forsvinne i første omgang. Og de fleste større firmaer ser ut til å være glad i good-will og know-how. Reklametekster gir også inntrykk av at de synes fremmedordene er en fordel for public relations og marketing. – Men selv om de avgjørende instanser ikke gjennomfører disse forslagene i første omgang, kunne ideene kanskje være utgangspunkt for en debatt?